

2. Марусяк М. І. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011. - С.128-129.
3. Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року.- Одеса, 2011. - С. 240.
4. Державний архів Одеської області. - Ф.Р-2000.- Оп.3.- Спр.
5. Орловська Г. І. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року.- Одеса, 2011.-С.140-141.
6. Охота М. І. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року.- Одеса, 2011.-С.136-140.
7. Охота М. М. (Халус) та Халус О. М. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011. - С. 126.
8. Проніна І. С. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011.- С.109-113.
9. Рим'як М. М. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011.- С.121-124.
10. Смісько М. Ф. Спогади. // Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року. - Одеса, 2011. - С.132-133.

А. В. Шабашов

УДК 39[(=163/2)+(=18)+(=512.165)]:316.35

ДО ПИТАННЯ ЕВОЛЮЦІЇ СІМЕЙНО-СПОРІДНЕНОЇ СТРУКТУРИ І СИСТЕМИ ТЕРМІНІВ СПОРІДНЕНOSTІ У НАЩАДКІВ ЗАДУНАЙСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У БЕССАРАБІЇ

У статті розглядається еволюція системи термінів спорідненості і сімейно-спорідненої структури (сім'ї, сімейно-спорідненої групи) у нащадків задунайських переселенців в Бессарабії. Автор, зокрема, доходить висновку, що функціонування в суспільстві диференційованої біфуркативно-лінійної

системи термінів спорідненості обумовлене не стільки пануванням в суспільстві сімейної громади, як вважалося раніше, скільки наявністю надсімейних структур – сімейно-споріднених груп (патронімій, матронімій).

Ключові слова: *система термінів спорідненості, сім'я, сімейна громада, сімейно-споріднена група, болгар, гагаузи, албанці.*

Для усіх представників балканських етнічних спільнот України і Молдови: болгар, гагаузів і албанців сім'я була основною, термінальною цінністю. Багато спостерігачів, починаючи з ХІХ ст., відмічали це у болгар, під ім'ям яких, як відомо, спочатку фігурували і гагаузи: «вообще семейный, супружеский союз и с тем вместе девичья скромность – есть настоящая святыня для болгар; отступления от нее чрезвычайно редки» [8, л. 4 зв.]. Відзначалася "сімейна багатолюдність", "сімейна єдність" болгар: «болгары страстно любят семейное единство, так что нередко три или даже четыре поколения живут вместе, под одним кровом и руководством старика – главы своего рода» [11, с. 93], «вообщесемейные разделы не в обычае и болгары их недолюбливают» [6, с. 321], патріархальність їх сімейного побуту: «быт внутренний, быт семейный – чисто патриархальный и потому в настоящее время обращает на себя внимание каждого не болгарской среды» [8, л. 4 зв.].

Пізніше ці особливості відмічають і безпосередньо для гагаузів: «Семейный быт жителей составляет зрелище отрадное. В семействах вообще существуют согласие и миролюбие... Супружеский союз, а вместе с тем и девичья скромность есть настоящая святыня для жителей гагаузов... Взгляд жителей на брак весьма здравый. Брак, по их понятиям, есть страж нравственности общества. К безбрачию они относятся с глубоким презрением. Холостяк, говорят они, есть ненужный член общества... Приращение населения и дет весьма быстро и правильно, что зависит от чистоты нравственности и святости супружеского союза» [1, л. 8-9 об.].

На нашу думку, така особливість, що відрізняла болгар, гагаузів і албанців від низки народів, що оточували їх у Бессарабії, була обумовлена

архаїзацією громадської структури і побуту християнських народів Балканського півострова в умовах іноетнічного та іноконфесійного османського панування. Не маючи можливості реалізувати себе в соціально-політичній сфері, в якій християни були обмежені, болгари, гагаузи і албанці-християни стали надавати особливе значення сімейно-спорідненим стосункам, у рамках яких їм і вдалося зберегти основи своєї етнічної культури і духовності.

Відповідно до цього, вивчення еволюції сім'ї і сімейно-споріднених груп у нащадків задунайських переселенців представляє особливий інтерес. У науці в цьому напрямі зроблені лише перші кроки [3; 13, с. 112 – 114; 19, с. 54 – 67; 4, с. 50 – 55; 5, с. 348 – 358].

Великою підмогою в цьому може послужити паралельне дослідження трансформації сім'ї і системи термінів спорідненості, – як плану вираження біосоціального феномену спорідненості, оскільки “...принципы группировки терминов [спорідненості. – *Ш. А.*] определяются особенностями социальной организации и трансформируются по мере ее изменения. В силу этого системы юродства могут служить источником для изучения социальной структуры общества...” [7, с. 479]

Дослідження автора цих рядків дозволили визначити типологію систем термінів спорідненості болгар, гагаузів і албанців України і Молдови, освітити шляхи їх еволюції [21, с. 30 – 34; 14, с. 84 – 92; 15, с. 353 - 367; 16, с. 20 – 25; 17; 20]. У загальному вигляді можна стверджувати, що упродовж останніх століть мала тенденція переходу від більше розгорнутої, диференційованої термінологічної системи, що строго враховує приналежність родичів до батьківської, або до материнської лінії спорідненості (біфуркативно-лінійний тип) до більш спрощеного типу, що дістав в етнології назву лінійного, властивій більшості сучасних урбанізованих народів, в якому не враховується при термінологічному виділенні родичів їх приналежність до батьківської або материнської лінії спорідненості. Сім'я також зазнавала перехід від сімейної (великосімейної)

громади, що включала до свого складу велике число членів, до малої сім'ї, що складається з однієї шлюбної пари і їх дітей.

Але до теперішнього часу відкритим залишається питання: які саме структурні зрушення в спорідненій організації вели до тих або інших трансформацій системи термінів спорідненості, якими саме традиційними соціальними інститутами обумовлюються певні особливості біфуркативно-лінійного типу. Спробою відповісти на ці питання і є це дослідження.

Якщо не першим, то одним з перших спробував визначити соціальну обумовленість біфуркативно-лінійного типу (хоча цей термін він і не вживав) системи термінів спорідненості професор Харківського університету, відомий славіст П. О. Лавровський. Його думка сьогодні виглядає неточно і абстрактно, але головне йому вдалося уловити – складніша структуризація системи термінів спорідненості обумовлена складнішою сімейно-спорідненою організацією, ніж в сучасному йому суспільстві, наявністю тісних родинних зв'язків усередині великих колективів людей: «Внимание к подобному разграничению родства в одной и той же степени не обходимо должно вести к заключению о происхождении его в пору совместной жизни цілого рода, потому что только при этом условии понятной становится потребность более точного и определенного выделения родичей, а через это и избегания смешения и недоразумений» [9, с. 37].

Більшість авторів, в цілому, пов'язували цей тип системи термінів спорідненості з великою сім'єю, «нерідко выступающей в рамках группы родственных семей – патронимии» [7, с. 479]. Що стосується конкретно болгар (а це, повною мірою, можна екстраполювати і на гагаузів, і на албанців Бессарабії), то болгарські дослідники цього питання в різних своїх роботах дещо по-різному визначають детермінанти системи спорідненості, характерної для цього народу.

У одному випадку вони вважають, що строге розмежування батьківської і материнської ліній спорідненості пов'язано зі збереженням елементів системи, що відбиває економічну єдність роду і родову екзогамію [2, с. 67]. У

іншому вони ж пишуть: «симметричный вид системы (тобто послідовний біфуркативно-лінійний тип. – Ш. А.) со своей богато развернутой терминологией показывает более полно и четко связи и отношения кровных родственников. Он проводит строгое разграничение родства по матери и по отцу. Этот симметричный вид... возможно, связан с семейно-родовыми или семейно-хозяйственными образованиями (голямосемейство, челядна задруга, задружносемейство), в которых объединялись малые семьи двух или нескольких братьев иногда даже с их женатыми сыновьями и с их детьми. В таком многочисленном семейно-родовом коллективе каждое лицо занимает определенное иерархическое место, выполняет определенную хозяйственную функцию и принадлежит к одной из малых семей, образующих коллектив.

Переходно-симметрический вид системы (перехідні типи від біфуркативно-лінійної до лінійної системи спорідненості. – Ш. А.)... близок к современным системам некоторых европейских народов (англичане, русские, французы), схемы которых асимметричны (тобто – долінійного типу. – Ш. А.) и отражает более четко связи родственников при господствующей форме малой индивидуальной семьи» [2, с. 64-65].

Конкретніше і точно визначає детермінанти південнослов'янської системи термінів спорідненості Л. В. Маркова. Вона вважає, що виділений нею найбільш архаїчний тип системи спорідненості відбиває стосунки в братській великій сім'ї або в ширшій, однотипній з нею по ладу спорідненій групі (братерство, влака, рід). Русійна ж пружина в трансформації спорідненої організації – розвиток приватної власності [10, с. 13-14]. Біфуркація в системах спорідненості південних слов'ян відбиває, на її думку, характерні для них позаекономічні стосунки (взаємодопомога, спільний захист від ворогів, причетність до певних ритуалів, урочистостейта ін.), якими патрілінійні родичі пов'язані з іншими "родами" через жінок [10, с. 13-14]. При цьому, вона також відмічає: «устойчивость раздвоения дядьев при тенденции к одинаковому обозначению теток можно, очевидно,

об'яснить влиянием обычного права, отстраняющего женщин и их родню от наследования...» [10, с. 16]

Свого часу і мною була запропонована концепція еволюції сімейно-спорідненої структури болгар у зв'язку з трансформаціями системи термінів спорідненості. Але, якщо основна теза: еволюція соціально-спорідненого осередку болгарського народу виглядає як процес сегментації від спочатку дуже великих в кількісному відношенні і тісно пов'язаних соціально-економічних об'єднань до тієї форми, розкладання якої призводить до утворення малої, господарське незалежної сім'ї і спрощення системи термінів спорідненості відбиває певні етапи такої сегментації [12, с. 87], залишається актуальним, то конкретні уявлення про ці етапи нині можна відкоригувати.

Спостереження над еволюцією сімейно-спорідненої структури болгар, гагаузів і албанців Бессарабії [18, с. 104-120; 19, с. 54-67], у зв'язку з трансформаціями термінології спорідненості, а також порівняльні матеріали і наявні теоретичні уявлення дозволяють намітити наступну схему.

Немає сумнівів, що послідовний біфуркативно-лінійний тип у балканських народів відповідав періоду панування у них братської (горизонтальної) сімейної громади. Проте обумовлений він у своїй основі, як абсолютно справедливо помітила Л. В. Маркова, не самою сімейною громадою, а іншим інститутом, супутнім їй, – патронімією, сімейно-спорідненою групою.

Дійсно, більшість родичів, що строго термінологічно розмежувалися у балканських системах термінів спорідненості, за визначенням (враховуючи строгу патрилокальність шлюбу на Балканах), належали до різних сімейних громад і тому остання не могла детермінувати біфуркацію термінології. Брат батька належав до іншої сім'ї, ніж брат матері (оскільки мати *ego*, одружившись, йшла зі своєї сім'ї в сім'ю чоловіка – батька *ego*). Сестра батька, мешкала, після шлюбу, в третій, а сестра матері – в четвертій сім'ї. Теж відноситься і до нульового покоління, з якого тільки кузен по батькові жив в тій же сімейній громаді, що і особа, що говорить.

Отже, тільки родинні зв'язки поза сімейною громадою могли обумовлювати необхідність розмежування спорідненості по батьківській і материнській лініям. А такі зв'язки, дійсно, існували і були "різномірними".

Неможливо описати усі види зв'язків між сім'ями, що були ріднею, усі види взаємних зобов'язань, які існували згідно з нормами звичаєвого права між ними, та і таке завдання тут не ставиться. Проілюструємо ці зв'язки за допомогою тільки одного звичаю – правила взаємного відвідування. За цим принципом родичів *его* в першому висхідному поколінні можна класифікувати таким чином: брат батька – той, хто живе в одній сім'ї разом з *его*, або входить в одну з ним патронімію; брат матері – той представник старшого покоління, до якого *его* ходить у гості, відвідуючи своїх дідуся і бабусю з боку матері, входить в його матронімію; сестра батька – та, яка до заміжжя жила в сім'ї *его* (залежно від їх різниці у віці вони могли довго жити разом, а могли і взагалі разом не жити), а після браку відвідує зі своїм чоловіком сім'ю *его*; сестра матері – представник тієї сім'ї, яка разом з сім'єю *его*, відвідує сім'ю батьків матері.

Дійсно, тенденція до однакового позначення тіток, при строгому і стійкому розмежуванні дядьків з боку батька і матері, можна, услід за Л. В. Марковою, пояснити усуненням жінок від спадкоємства. Якщо брат батька є співвласником в патронімії, брат матері – в матронімії, то їх сестри йдуть, практично в чужі для *его* сім'ї. В той же час, неясно, чому у більше архаїчному стані біфуркація все ж проводиться і для жіночих родичів в старшому поколінні, тоді як пізніше вона зберігається тільки для чоловічих бічних родичів.

Говорячи спрощено, чим більше коло родичів, з якими вступає в контакт людина, і чим тісніший цей контакт, тим більше йому необхідно лінгвістичних засобів для їх позначення, тим більше диференційована споріднена термінологічна система.

Протилежний стан еволюції – панування в суспільстві малої сім'ї, особливістю якого в плані еволюції системи термінів спорідненості є швидше

навіть не те, що сім'я звужується до батьків і їх незаміжніх (неодружених) дітей, а то, що практично до мінімуму зводяться стосунки з бічними родичами, які, таким чином, стають нібито "на одне обличчя", не потребують детальної диференціації.

Чітко простежити перехідні стани від цих двох епох в еволюції спорідненості є дуже складним завданням, тим більше – знайти ясні закономірності між трансформаціями сімейно-спорідненої структури і системи термінів спорідненості.

Відповідно до складного співвідношення перехідних форм (і форм переходу) сім'ї від братської общини до малої сім'ї поводитьися і система термінів спорідненості. Можна говорити лише про відносну емпіричну кореляцію (а не про внутрішній необхідний зв'язок!) між батьківською багатолінійною общиною і виділеними нами складними типами системи термінів спорідненості балканських етнічних спільнот [21, с. 30 – 34; 20, с. 425 – 438]. Тоді як батьківської однолінійної общини, що співіснує в суспільстві з малою сім'єю, – з найбільш спрощеним типом, виявленим у відповідних груп. Останній стоїть вже в кроці від переходу до лінійної моделі. Процес переходу між широким поширенням батьківської багатолінійної общини і пануванням батьківської однолінійної общини охопив приблизно період з середини ХІХ до середини ХХ ст., в цей же час поступово складніші типи змінилися найбільш модерним типом. Але чому часткове злиття бічних ліній в першому висхідному поколінні пов'язане з переходом від братської до батьківської багатолінійної общини, а злиття бічних ліній спорідненості в нульовому поколінні корелює з переходом до батьківської однолінійної общини залишається доки неясним.

Тим складніше говорити про сімейно-споріднену групу, трансформацію в якій, в усякому разі, на цьому етапі наших знань, можна виявити тільки в кількісному, але не в якісному плані. І, тим більше, про співвідношення цих трансформацій з еволюцією системи термінів спорідненості.

PROBLEM OF THE CORRELATION TO EVOLUTION THE FAMILY-RELATED STRUCTURE AND THE KINSHIP TERMINOLOGY SYSTEM AMONG DESCENDANT'S MIGRANT'S BECAUSE OF DANUBE IN BESSARABIEN

In article is considered evolution of the kinship terminology system and the family-related structure (the family, household-related groups) among descendant's migrant's because in Bessarabia. The author comes to conclusion that operation in society differentiated bifurcation-linear kinship terminology system are conditioned not so much domination in society of the house hold commune, as it was considerede arlier, how much presence household-related structures.

Key words: *kinship terminology system, family, household commune, household-related groups, the Bulgarians, the Gagauz, the Albanians.*

A. B. Шабашов

К ВОПРОСУ ЭВОЛЮЦИИ СЕМЕЙНО-РОДСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ И СИСТЕМЫ ТЕРМИНОВ РОДСТВА У ПОТОМКОВ ЗАДУНАЙСКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ В БЕССАРАБИИ

В статье рассматривается эволюция системы терминов родства и семейно-родственной структуры (семьи, семейно-родственной группы) у потомков задунайських переселенцев в Бессарабии. Автор, в частности, приходит к выводу, что функционирование в обществе дифференцированной бифуркативно-линейной системы терминов юродства обусловлено не сталько господством в обществе семейной общины, как считалось ранее, сколько наличием надсемейных структур – семейно-родственных групп.

Ключевые слова: система терминов родства, семья, семейная община, семейно-родственная группа, болгары, гагаузы, албанцы.

Список використаної літератури та джерел

1. Бодлев Г. Описание селения Волканешты Бессарабской губернии Измаильского уезда // Институт рукопису НАН України. – Ф. V. – Спр. 697. – Л. 8 – 9 зв.

2. Георгиева И., Москова Д., Радева Л. Опыт изучения системы кровного родства у болгар [Текст] / И. Георгиева, Д. Москова, Л. Радева // Советская этнография. – 1973. – № 2.

3. Демиденко Л. А. Семейный быт, общественная и культурная жизнь болгарского населения УССР. (На материалах колхозов Болградского района Одесской области). Историко-этнографическое исследование. [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Л. А. Демиденко. – К., 1967.

4. Квилинкова Е. Н. Типы семьи у гагаузов в XIX – первой половине XX в. [Текст] / Е. Н. Квилинкова // Закон и жизнь. – 2006. – № 10 (179).

5. Квилинкова Е. Н. Семья и семейная обрядность гагаузов // Курсом розвиваючої Молдови. – Т. 10. Личность и группа: векторы трансформационных изменений. [Текст] / Е. Н. Квилинкова. – М., 2010.

6. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. [Текст] / А. Клаус. – Вып. 1. – СПб., 1869.

7. Крюков М. В. Системы родства [Текст] / М. В. Крюков // Большая советская энциклопедия. – Т. 23. – М., 1976.

8. Кульчицкая Е. Село Кулевча (Аккерманского уезда, Бессарабской губернии). Краткий очерк // Институт рукопису НАН України. – Ф. V. – Спр. 683. – Л 4 зв.

9. Лавровский П. А. Коренное значение в названиях родства у славян. [Текст] / П. А. Лавровский. – СПб., 1867.

10. Маркова Л. В. Трансформация южнославянской системы родства и ее соотношение с семейно-родственной структурой. [Текст] / Л. В.Маркова.– М., 1973.
11. Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. [Текст] / А. А.Скальковский.– Одесса, 1848.
12. Шабашов А. В. Система родства болгар как источник для реконструкции социальной организации народа [Текст] / А. В. Шабашов// III Дриновские чтения. Проблемы источниковедения, историографии и истории и культуры Болгарии, истории болгаристики. Тезисы докладов. – Харьков, 1994.
13. Шабашов А. В. Болгарская семья в 40-х годах 20 века (по материалам похозяйственных книг села Главаны) [Текст] / А. В. Шабашов // Древние культуры и цивилизации Восточной Европы. (Материалы 3-ей международной археологической конференции студентов и молодых ученых. Одесса, февраль 1995). – Одесса, 1995.
14. Шабашов А. В. Опыт сравнительного изучения болгарской и гагаузской систем родства (по материалам Южной Украины) [Текст] / А. В. Шабашов// Этнографическое обозрение. – 1995. – № 3.
15. Шабашов А. В. Някоитеоретични резултати от изследването на системата на родство у българите в Украйна [Текст] / А. В. Шабашов// Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Т. 6. – Велико Търново, 1997.
16. Шабашов А. В. Система юродства албанцев. 2. Система юродства албанцев Украины [Текст] / А. В. Шабашов // Записки исторического факультета. – Вып. 7. – Одесса, 1998.
17. Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа. [Текст] / А. В. Шабашов.– Одесса, 2002.
18. Шабашов А. В. До реконструкції типології сім'ї болгар і гагаузів Південної Бессарабії у 10-х – 60-х роках ХІХ ст. 1. Постановка проблеми.

Загальна типологія родини [Текст] / А. В. Шабашов // Записки історичного факультету. – 2002. – Вип. 12.

19. Шабашов А. В. До реконструкції типології сім'ї болгар і гагаузів Південної Бессарабії у 10-х – 60-х роках ХІХ ст. 2. Типологія та еволюція сім'ї у болгар і гагаузів [Текст] / А. В. Шабашов // Записки історичного факультету. – 2003. – Вип. 13.

20. Шабашов А. В. Родственные отношения: терминология и практика [Текст] / А. В. Шабашов // Гагаузы в мире и мир гагаузов.– Т. 2. Мир гагаузов. – Комрат-Кишинев, 2012.

21. Шабашов А., Шабашова Ю. Типологія системи кровної спорідненості у болгар Південної України [Текст] / А. Шабашов, Ю. Шабашова // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 4.

Н. О. Яцун

УДК 061.213 (477):379.8

МОЛОДІЖНІ ГРОМАДИ ЯК ОСОБЛИВІ ГРУПИ СУСПІЛЬСТВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються питання, пов'язані з дослідженнями молодіжних громад як особливих об'єднань українського традиційного суспільства. Зокрема аналізуються етнографічні розвідки кінця ХІХ – початку ХХ ст. присвячені молоді, її статево-віковим характеристикам та поглядам на процес соціалізації. Розглядаються також питання, пов'язані з молодіжним дозвіллям – вечорницями, досвітками, вулицею тощо в контексті дотримання морально-етичних норм поведінки та підготовки до створення сім'ї.

Ключові слова: *традиційна культура, молодіжні громади, соціалізація, морально-етичні норми.*